

ALTAY DİLLERİNDE ‘KONUK’ İÇİN (KULLANILAN) BAZI SÖZCÜKLER ÜZERİNE*

Nicholas POPPE

Çev. Bülent HÜNERLİ**

Konukseverlik, tüm insanlara özgüdür ve ‘konuk’ için kullanılan bir sözcüğün var olmadığı dil hemen hemen hiç yoktur. Konuğu tanımlayan kelimeler farklı etimolojilere sahiptir ve oldukça ilgi çekicidir. Çünkü bu sözcükler konuk hakkında bizim alışlagelmiş fikirlerimizle bazen çok az benzerliği olan çeşitli sözcüklerle ilgilidir. Buradan hareketle Grekçe ξένοσ, ‘yabancı’ ve ‘konuk’ olarak da çevrilen Fince (Suomi) *vieras*’ta olduğu gibi hem ‘yabancı’ hem de ‘konuk’ anlamına gelmektedir. Yabancı fikri kolaylıkla konuğa dönüşmektedir; çünkü konuk ziyaretçidir ki bu da söz konusu aile içerisinde her zaman yaşamayan zaman zaman ya da geçici olarak bulunan kişidir. Örneğin; Almancada *Fremdenzimmer*, -yani ‘yabancılar için odalar’- söz konusu aile ile birkaç gün geçirmek üzere gelen konuklar için ayrılan odalardır.

İngilizce *guest*’in etimolojisi ise oldukça dikkat çekicidir. Bu sözcük Almanca *Gast*’a -Gotic *gasts* < Proto-Almanca **ghostis*- karşılık gelir. Bu biçimlerin hepsi ‘konuk’ demektir. Onların Slavik eşdeğeri Eski-Slavca *gostĭ* ve Rusça *gost’* “konuk”tur¹, oysa Eski Rusçada, *gost’* ‘yabancı tüccar’ anlamına da sahipti. Bu nedenle pazarların bazı türleri, kapalı pazarlar gibi, Rusçada *gostinyi dvor* olarak adlandırılır, yani ‘konuk yeri’. Proto-Almanca **ghostis* ve Eski-Slavca *gostĭ*’nin her ikisi de Latince *hostis*’e “düşman” karşılık gelir. Açıkça bu Hint-Avrupa dillerine ait sözcüklerin orijinal anlamı ‘yabancı’ ve ‘ecnebi’ idi. Ecnebi, yabancı ülkelerde ya zararsız ve arkadaş canlısı kişi olarak ya da yerel halka düşman insan olarak görülebilir. Birinci durumda *konuk* ve ikinci durumda ise *düşman*’dır². Bu gerçeklerin yaygın olarak bilinmesi nedeniyle bunların üzerinde durmayacağız. Bu giriş ifadelerinden sonra asıl konumuza geçecek ve ‘konuk’ için kullanılan Türkçe sözcüklerle tartışmamıza başlayacağız.

‘Konuk’ için kullanılan en eski Türkçe sözcük muhtemelen *konuk* veya *konak*’tır³, Karş. Uygurca ve Çağatayça (RADLOFF)⁴ ve Türkçe *konuk* “konuk” =

* “On Some Words for ‘Guest’ in the Altaic Languages”, *Jean Deny Armağanı*, TDK Yayınları, 1958, s.197-201.

** Dr., Kırklareli Üniversitesi.

¹ E. Berneker, *Slavisches Etymologisches Wörterbuch*, I. Cilt., s. 337.

² Fr. Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Elfte Auflage, Berlin-Leipzig 1943, p. 187.

³ Altayik sözcükler Türk alfabesini temel alan transkripsiyonla verilmiştir.

Çuvaşça⁵ *xăna* < **konak*. Eski Türkçe⁶ *konak*, Kıpçakça *konak*⁷, Çağatayca ve Doğu Türkçesi (Radloff) *konak*, Kazakça⁸, Karakalpakça⁹, Barabaca (RADLOFF) *konak*, Kırgızca *konok*¹⁰ = Başkurtça¹¹ ve Özbekçe *kunak* “konuk”. *Konuk* ~ *konak* sözcüğü *kon-* “yatmak, yatmaya gitmek, gece geçirmek” fiil kökünden türetilir, Karş. Mahmut El-Kaşgarî’de *-k* isim-fiil eki ile *kon-*¹². *Konak* biçimi aynı kökten – *ak* ekiyle türetilir. Bu, *-k* ekinden daha az alışlagelmiş olmasına rağmen bahsi geçen ek pek çok gövde oluşturur. Karş. *bıç-*’ tan *bıçak*, *kes-*’ten *kesek*, vb. Böylece ‘konuk’ anlamı bir gecelik barınak arayan ve söz konusu aile ile bir gece geçiren kişiden gelişmiştir. Bu sözcüğün de başka anlamlar meydana getirmesi bunun doğal bir sonucudur. Örneğin, Türkçe *konak* “gece barınağı, otel, yurt”, hatta “resmî daire, ofis”. Diğer türevi ise Türkçe *konu*’dur “konuk eden kimse, konuk alan kişi”. *Konu*’nun “ev sahibi” *konuk*’la bağlantısı Fransızca bir sözcük olan, hem ‘hancı, ev sahibi’ hem de ‘otelde konaklayan kişi, konuk’ anlamlarına gelen *hôte*’yi hatırlatır. Karş. İngilizcede de *host* “arazi sahibi”.

Şor dilinde *konak* ‘gündüz ve gece’ demektir. Biz birbirini takip edegelen anlamsal dizileri buluyoruz: ‘durmak, gece geçirmek’ – ‘gündüz ve gece, yirmi dört saat’ – ‘uyunan yer, yurt, otel’ – ‘konuk’ – ‘hancı, ev sahibi’. Buna, Rusça ‘arkadaş’ anlamına sahip *kunak* (< Türk.) sözcüğünün eklenmesi gerekir. Bu anlam Lermontov, Tolstoy ve diğer yazarların öykülerinde sıklıkla görülür.

Kon- kökü Moğolcada da bulunur. Karş. orada *kono-* < **kona-* “gece geçirmek” ve *konoğ* < **konağ* “gündüz ve gece, yirmi dört saat”, fakat Kalmukçada *xontso* “söz konusu evde gece geçiren konuk”¹³ biçimi vardır.

‘Konuk’ için diğer bir Türkçe sözcük ise Kazakça (Radloff) *aulşı* “ziyaretçi, konuk” = Kürarik (Radloff) *ağıldzı* “konuk”, Şorca ve Sagayca (Radloff) *ālcı* “konuk”, Tuvaca¹⁴ ve Hakasça¹⁵ *ālçı* ve Yakutça *ıalcıtı* “konuk”. Bütün bu sözcükler *ağıl* ~ *aul* ~ *āl* ~ *ıal* < **ağıl*’dan “yurt, aile, ev halkı, koyun için çit çekmek, ağıl,

⁴ Radloff, Radloff’un meşhur sözlüğü anlamına gelmektedir.

⁵ Çuvaşça biçimler, *Russko-chuvashskii slovar*, Moskva 1951’den alınmıştır.

⁶ S.E. Malov, *Pamyatniki drevnyurkskoï pis’mennosti*, Moskva-Leningrad 1951’den Eski Türkçe.

⁷ Kıpçakça biçimler M.Th. Houtsma, *Ein Türkisch-Trabisches Glossar*, Leiden 1894’ten alınmıştır.

⁸ *Russko-kazakhskii slovar*, Moskva 1954’ten Kazakça biçimler.

⁹ N. A. Baskakov, S. B. Beknazarov i U. N. Kozhurov, *Russko-Karakalpakskii Slovar*, Moskva 1947’den Karakalpakça.

¹⁰ Kırgız: Kırgız Sözlüğü, yazan: Prof K. K. Yuhadin, Türkçeye çeviren: Abdullah Taymas, İstanbul 1948.

¹¹ Başkurtça: *Russko-Bashkirskii slovar*, Moskva 1948.

¹² *Divanü Lügat-it-türk dizini*, “Endeks”, yazan: Besim Atalay, Ankara 1943.

¹³ G. J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki 1935, s. 185.

¹⁴ Tuvaca: *Russko-Tuvinskii Slovar*, pod redaktsiei A. A. Pal’mbakna, Moskva 1953.

¹⁵ Hakasça: N. A. Baskakov i A. I. Inkiznekova-Grekul, *Khakassko-Russkii Slovar*, Moskva 1953.

vb.” türemiştir. Diğer bir deyişle ‘konuk’ anlamı söz konusu meskene gelen kişiden gelmektedir.

Türkçe *ağıl*’ın tam olarak karşılığı Moğolca *ayıl*’dır “yurt, aile, komşu”. Bu sözcükten Moğolca *ayılçı* “konuk” ve Buryatça *ailšan*¹⁶ < **ayılçin* “konuk” - gerçekte “yurda gelen kişi”- türetilmiştir. Bu sözcük de bazı Türk dillerinde alıntı sözcük olarak görülür. Örneğin Barabaca (Radloff) *aildzı* “komşularında kalan kişi”, Lebedce (Radloff) *ailcı* “konuk”, Altayca ve Telengitçe (Radloff) *ailcı* aynı., Oyratça *ayılçı*¹⁷ “konuk”. Bu sözcüklerin Moğolcadan alıntı olduğu açıktır, çünkü *ayılçı* vb. Moğolca biçimdir ve Oyratçada (Altayca, Telengitçe vb.) **ağı* grubunun sistematik gelişimi *ū*’dur¹⁸.

“Konuk” için Moğolca başka bir sözcük ise *coçi*’dir. Karş. Edebî Moğolca *coçi*, Halhaca *dzoçi* aynı. Bu sözcük aynı zamanda Cengiz Han’ın oğlu Jochi’nin adıdır. Bu kelimenin ۴۰۳۰ Arapça çevirisi sıklıkla *cuçi* olarak hatalı okunur. Gizli Tarih, onun doğru telaffuzunu *coçi*¹⁹ olarak verir.

Coçi sözcüğü Moğolca *con* sözcüğünden türetilmiştir, Karş. Buryatça *zon* “halk” = Oyratça *dyon* (con) “halk”, Hakasça²⁰ *çon* “halk”, Yakutça *con*²¹ “halk”. Sonuç olarak ‘konuk’ anlamı halkla ilgili veya halka ait olan –veya muhtemelen “aynı ülkede olan/vatandaş”- kişiden gelişmiştir.

Moğollarda ‘konuk’ için üçüncü bir kelime vardır. Bu Moğolcada *geyiçi*, Halhaca *gīçi* “konuk” yazılır. Bu da *hP*‘hags-pa yazmalarında ve Gizli Tarih’in²² dilinde geçen *geyid*’ten “barınak, ev” türeyen **geyidçi*’nin eski biçiminden gelişmiştir.

**Geyidçi* biçimi gerçekte ‘evin üyesi olan kişi’ demektir. Bu Moğolca *ayılçı*’nin “konuk < yurda ait olan kişi” semantik eşdeğeridir. Vladimirtsov, Halhaca *gīçi* “konuk” ile Kazakça *kipsik*’i “gelen konuk”²³ karşılaştırır. Aynı etimoloji Ramstedt’in sözlüğünde²⁴ de bulunur.

Tunguzcada ‘konuk’ için en yaygın sözcükler *mata* ve *irəməəce*’dir.²⁵ İlk sözcüğün gerçek anlamı ‘komşu’dur.²⁶ İkincisi ise *irəməə-*’den “birisine gelmek,

¹⁶ Cheremisov, *Buriat-Mongol’sko-Russkii Slovar*, Moskva 1951, p.39.

¹⁷ Oyratça: N. A. Baskakov i T. M. Toshchakova, *Oyrotsko-Russkii Slovar*, Moskva 1947.

¹⁸ M. Räsänen, *Materialien zur Lautgeschichte der Türkischen Sprachen*, Helsinki 1949, s. 113.

¹⁹ E. Haenisch, *Wörterbuch zu Manghol un Niuca Tobca an (Yüan-ch’ao pi-shi)*, *Geheime Geschichte der Mongolen*, Leipzig 1939, s.178. Karş. Moğolların Gizli Tarihi (yazılışı:1240), I, Tercüme, çeviren Dr. Ahmet Temir, Ankara 1948, s.88.

²⁰ Hakasça: age.

²¹ Yakutça: Edouard Pekarskiy, *Yakut Dili Sözlüğü*, I. Cilt, İstanbul 1945, s.176.

²² Haenisch, age., s.50.

²³ B. Ya. Vladimirtsov, *Sravnitel’naya Grammatika Mongol’skogo pis’mennogo Yazıka i Khalkhaskogo Narechiya*, Leningrad 1929, s.272.

²⁴ Ramstedt, age., s.137.

²⁵ G. S. Vasilevich, *Russko-Evenkiiskii Slovar*, Moskva 1948. s.66’tan Tunguzca.

²⁶ Vasilevich, age., s.281.

ziyaret etmek, davet etmek” türetilmiştir. Diğer bir deyişle ‘gelen kimse, ziyaretçi’dir. Kök *irə-*’tir “ziyaret etmek” ve *-mā-/mə-* eki gövde ekidir.²⁷

‘Konuk’ için kullanılan Lamutça (Even) sözcükler ise daha ilginçtir. En yaygını Lamutça *niməgnəəc* “konuk” < “komşu”, diğeri ise *cūmāc*’tır “konuk”²⁸ *-cu*’dan²⁹ “ev” *cūmā-* (*-mā-* isimden fiil yapan ek), *cūmā-*’dan *-c*³⁰ fiilden isim yapan ek-. Bu nedenle *cūmāc* aslen ‘eve gelen kimse’, yani Moğolca *geyiçi* veya *ayılçı* ve Türkçe **ağılçı*’da olduğu gibidir.

Üçüncü Lamutça sözcük, *kolna-*’dan “içecek için gelmek” gelişen *kolnac* veya *kolnaç*’tır “konuk”. Diğer bir deyişle, sözcüğün gerçek anlamı ‘içecek için gelen biri’dir.³¹

Sonuç olarak Altay dillerindeki ‘konuk’ ifadesinin altında yatan temel düşünceler, aynı evde kalanlar veya söz konusu gruba gelenler ya da içecek (veya yiyecek) alan kişiler olduğu iddia edilebilir. ‘Konuk’ için bazı başka dillerde olduğu gibi, ‘yabancı’ veya ‘düşman’ kelimelerinden kaynaklanan sözcükler bulunmamaktadır.

²⁷ *A Tungus Dictionary, Tungus-Russian and Russian-Tungus*, by Late Prof. S. M. Shirokogorov, Tokyo 1944, s. 123.

²⁸ V. I. Tsintsius i L. D. Rishes, *Russko-Evenskii Slovar*’, Moskva 1952, s.119.

²⁹ Johannes Benzing, *Lamutische Grammatik*, Wiesbaden 1955, s.35.

³⁰ Benzing, age.,37

³¹ Benzing, age.,37